

TÜRK DEVLETLER TEŞKİLATI, TÜRK LÜĞÜN GELECEĞİ VE TERİM SORUNU: ATA MİRASI TEMELİNDE AYRIŞTIRAN DEĞİL BİRLEŞTİREN TERİMOLOJİ GEÇİŞ¹

İbrahim Şahin¹

¹ Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye
Elmek: ibrahim.sahin@ege.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-0167-2568

Özet

Türk ellerinin ortak terminoloji sorununu ele alan bu çalışma, sorunun çözüm yollarını tartışmakta ve daha önce dile getirilmemiş bir yöntemle meseleye yaklaşmaktadır. Terimler, dilin söz varlığı içinde önemli bir yere sahiptir. Hayatın her alanında meydana gelen değişimlere ve gelişmelere bağlı olarak her gün yeni yeni terimler ortaya çıkmaktadır. Türk lehçelerinin bu yeni terimlere kendi imkânları çerçevesinde karşılık bulması, bir yönüyle o lehçeyi geliştiren ve zenginleştiren bir çabayken bir yönüyle de, kardeş lehçeleri birbirinden uzaklaştıran acımasız bir süreçtir. Bu süreci durdurmak için Türk lehçelerinin acil biçimde eyleme geçmeleri gerekmektedir. Uluslararası terimlerin ortak terim olarak kabul edilmesi, Türk lehçelerini yozlaştıracağından uygun bir yöntem değildir. Aynı şekilde, herhangi bir Türk lehçesinin (örneğin Türkiye Türkçesinin) terimlerini ortak terim olarak kabul etmek de, Türk ellerindeki “lehçe fanatizmi” duygusu sebebiyle çok mümkün görünmemektedir. Bu makalede, sorunun çözümünün ortak mirastan hareketle mümkün olabileceği değerlendirilmiştir. Türk dilinin başlangıçtan 13. yüzyıla kadarki eserleri Türk ellerince ortak miras görülmektedir. Bu döneme ait 10 bin civarında söz varlığı bulunmaktadır. Bunlar içinde Kaşgarlı Mahmut’un Divân’ı en önemli eserdir. Barındırdığı 7,500 civarındaki söz varlığı, çağdaş Türk ellerini birleştiren en önemli dil malzemesini teşkil eder. Buradaki söz varlığından hareketle ve Eski Türkçedeki 140 civarındaki ekler yardımıyla üretilecek bir terminoloji Türk ellerinin ortak terminoloji sorununu çözebilecektir. Bu yöntemle lehçelere kazandırılacak binlerce terim, Türk elleri arasında birlik ve beraberliğe, ortak gelecek ve işbirliğine hizmet edecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Terimbilim, Ortak terim sorunu, Türk Devletler Teşkilatı, Ortak miras, Eski Türkçe, Türk Terimcilik Merkezi

ORGANIZATION OF TURKIC STATES, THE FUTURE OF TURKISHNESS AND THE PROBLEM OF TERMS: TRANSITION TO A TERMINOLOGY THAT UNITES, NOT SEPARATES, BASED ON COMMON HERITAGE

Abstract

This study, which deals with the common terminology problem of the Turkish peoples, discusses ways to solve the problem and approaches the issue with a method that has not been expressed before. Terms have an important place in the vocabulary of the language. New terms emerge every day depending on the changes and developments that occur in all areas of life. While 'Turkish dialects' finding the equivalent of these new terms within their own means is an effort that develops and enriches the language, on the other hand, it can also turn into a brutal process that alienates brother dialects from each other. Turkish dialects need to take urgent action to stop this process. Accepting international terms as common terms is not a suitable method as it will corrupt Turkish dialects. Similarly, it does not seem possible to accept the terms of any Turkish dialect (for example, Turkey Turkish) as a common term due to the feeling of "dialect fanaticism" among the Turkish people. As a result of the study, it was emphasized that the solution to the problem is possible by starting from the common heritage. Turkish language from the beginning to the 13th century. His works dating back to the 11th century are the common heritage of the Turkish people. There are around 10 thousand vocabularies from this period. Among these, Mahmud al-Kaşgari's *Divan Lugat at-Turk* is the most important work. The approximately 7,500 vocabulary it contains constitutes the most important common language material of all Turkish peoples today. Based on the vocabulary here, a terminology that will be produced with the help of around 140 suffixes in Old Turkish will be able to solve the common terminology problem of the Turkish people. Thousands of terms to be introduced into dialects with this method will serve unity and solidarity, common future and cooperation among Turkish peoples.

Keywords: Turkic language, Terminology, Common terminology problem, Organization of Turkic States, Common heritage, Old Turkish, Turkic Terminology Center

¹ Bu makale, 21 Eylül 2023 tarihinde, Bışkek'te düzenlenen *Türk Tildüü Elderdin El Aralık Til Forumu*'nda, “Türk Lehçelerini Ayrıştırarak Terimler Onları Birleştirebilir mi?: Bir Yöntem Olarak Ortak Miras Temelinde Terim Birliğine Geçiş” adıyla sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

Giriş

Şüphesiz her milletin büyük ve karmaşık dil sorunları vardır. Hele ki, Türk milleti gibi kabaca 20 milyon km² lik bir alana yayılmış; asırlardır siyasi birlik kuramamış; buna bağlı olarak başka milletlerin 19-20. yüzyıllarda yaygın eğitim yoluyla başardığı ortak kimliği teşkil edememiş; eline düştüğü emperyalist ülkelerin uyguladığı “böl ve yönet” siyaseti sonucu 40 civarında “ulus” adıyla ve “yazı diliyle” anılır olmuş; yine aynı şekilde maruz kaldıkları emperyalist eğitimin etkisiyle, asıl millet adını duyunca, onu ‘Anadolu’da yaşayanlar’ yanılığısına düşmüş bir milletin dile ilgili sorunlarının çok daha büyük ve karmaşık olması kaçınılmazdır. Esasen dil demek millet demek olduğuna göre, dilin sorunlarını milletin sorunlarından bağımsız düşünemeyiz. Bir milletin bütün bireyleri tek bir dili konuşmuyor ve yazmıyorsa, hayatın tüm alanlarında dil sorunları yaşanıyor demektir. Genel Türk dili için durum da tam böyledir.

Bize göre, genel Türk dilinin en önemli ve en acil sorunlarından biri, belki de birincisi, “ortak terim meselesi”dir. Son derece karmaşık ve çözümü zor görünen, muhtemelen bu görüntüsü sebebiyle “ortak Latin alfabesi” ve “ortak edebî dil” (1990’lardan sonra daha çok “ortak iletişim dili”) tartışmalarının gölgesinde kalan bu meselenin çözümüne yönelik bir takım fikirler ileri sürülmüşse de, teklifler arasında, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Türk ellerin ortak ata mirasları olarak gördükleri Eski Türkçe metinlerdeki dil malzemesinden hareketle bir çözüm arayışı, yoktur. Meselenin çözümüne yönelik önerimize geçmeden önce, 18. yüzyılın sonlarından bugüne, genel Türk dili hakkındaki tartışmalara ve gelinen duruma kısaca göz atmakta fayda görüyoruz.

18. yy.’ın sonlarından itibaren dünyayı derinden etkileyen milliyetçilik hareketi, Turan aydınlarını da etkisi altına almış; onları “Türk” adı ve “Türk dili” kavramları çerçevesinde milli bir kimlik oluşturmak için harekete geçirmiştir. Ortak bir Türklük bilincinin ancak Türk ellerin tek bir dilde buluşmasıyla mümkün olabileceğini kavrayan dönemin aydınları, Latin alfabesi temelinde ortak bir edebî dilin inşası uğrunda kimileri fikirleriyle kimileri de eylemleriyle var güçleriyle mücadele etmişlerdir. Genel Türk dili dendiğinde, akla ilk gelen aydınlardan biri olan; gerek oluşturduğu ortak edebî dil ve bu dille çıkardığı Tercüman gazetesi gerekse Türk Dünyası’nın çeşitli bölgelerinde açtığı ortak edebî dil eğitim faaliyetleri yürüten kız ve erkek okullarıyla, Türk dünyasında olağanüstü bir etki oluşturan Gaspıralı İsmail’in 1906 yılında dile getirdiği “*Til meselesi yalnız bir ‘edebî’ mesele değildir. Belki daha ziyade içtimaî, siyasîdir. Yek lisan-ı edebiyesi olmayan*

kavim ve millet 5-10 değil 100 milyon can olursa heyet ve millet olamıyor.” (Gaspıralı 2017: 94) şeklindeki sözleri, o dönem aydınlarının dil meselesine nasıl yaklaştıklarının kısa ancak anlamlı bir özetidir. Gerçekten de dil meselesi, dün olduğu gibi günümüzde de (hatta gelecekte), Türk elleri için yalnız bir edebî mesele değildir. O, tüm Türk ellerin tek bir millet olup olmayacağını, ortak bir kaderde buluşup buluşmayacağını meselesidir.

Gaspıralı’nın ağzından, “Dilde, fikirde, işte birlik” sözleriyle bayraklaşan bu ülkü, o dönemde Anadolu’dan, Kafkaslar’dan, İdil-Ural’dan, Deşt-i Kıpçak’tan, Doğu ve Batı Türkistan’dan pek çok Turan aydınını etkisi altına almış; vatan ve millet aşkıyla tutuşan bu aydınlar, devrin son derece ağır siyasi ve ekonomik şartları içerisinde, söz konusu ülkü uğrunda çetin mücadelelere girişmişlerdi. Nitekim 1930’lu yıllarda, Türk Dünyası’nın en doğusunda Kaşgar’da, Şerkiy Türkistan Hayatı, Erkin Türkistan, Yeni Hayat gibi gazetelerin ortak edebî dilde çıkıyor olmaları (İnayet 2015: 80-83), bu çabaların ürettiği çarpıcı başarıları anlamak için yeterli bir örnektir. Yazık ki, Gaspıralı’nın Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan sözcüklerden hareketle oluşturduğu bu ortak edebî dil, siyasî ve askerî bir yapıyla desteklenemediği için; diğer bir ifadeyle Batı Türkistan’ın Sovyetler Birliği (SSCB), Doğu Türkistan’ın Çin, Güney Kafkasya’nın İran ve Osmanlı Coğrafyasının Batılı güçlerce istilası sebebiyle akim kalmıştır. Ortak edebî Türkçenin Türk halkları için oluşturduğu ve ileride daha çok oluşturacağı imkanları (ancak kendileri açısından olumsuzlukları) fark eden SSCB ve Çin rejimleri, 1930’lu yıllardan itibaren hâkimiyetleri altına aldıkları Türk ellere ve onların diline yönelik uyguladıkları “böl ve yönet” siyasetiyle, hem farklı sınırları ve bayrakları olan çok sayıda “devlet” ve “millet” hem de farklı alfabelere ve gramerlere sahip bir o kadar “dil” yaratmışlardır. Tüm bunları yaparken, bir taraftan Türkistan’daki Türk halklarının geleneksel ortak dilleri Çağatayca, “Starouzbeksiy Yazık (‘Eski Özbekçe’)” diyerek gözden düşürmüşler bir taraftan da sanki Çağatayca üzerinden bir eğitim seferberliği yapılamazmış gibi, saf, iyi niyetli ancak emperyalistlerin asıl niyetlerini anlamaktan uzak yerli aydınları da kullanarak “millî dil kurma”, “mahallileşme” sloganlarıyla Türkistan’daki ağzları, sözde diller haline getirivermişlerdir. Üstelik, bunlarla yetinmeyerek bir taraftan da, ortak Türk edebî dili ve ortak Türk kimliği için mücadele eden, hatta “mahallileşme” sürecinde (Çağatayca’yı yok etme süreci de diyebiliriz) kullandıkları tüm aydınları, şeytanlaştırdıkları “Pantürkist” suçlamasıyla (Oysa kardeş halkların birliğini savunan bu düşünce hiçbir millete karşı düşmanca duygular beslemiyordu.) öldürmüşlerdir. Bu yolla oluşturdukları korku ikliminde, sonraki nesillerin söz konusu ülküler uğrunda mücadele etmelerinin yolunu da tıkamışlardır.

1990'ların başında, SSCB'nin dağılması ve Türk ellerinden bir kısmının bağımsız devletler olarak hür dünyada yerlerini almaları, yüzyılın başında kapanan defterlerin yeniden açılmasına imkan vermiştir.

Bu yeni dönemde de, "ortak alfabe" ve "ortak dil meselesi" en çok tartışılan meseleler olarak ön plana çıkmıştır. Ancak, 1900'lerin başlarında, daha çok dillendirilen "ortak edebî dil" meselesinin artık çok fazla dillendirilmediği görülmektedir. Zira, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarındaki Türk Dünyası fotoğrafıyla 1990'ların başındaki Türk Dünyası fotoğrafı birbirinden büyük ölçüde farklılaşmıştır. Yüzyılın başında Türk dili; Osmanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Kazan Türkçesi olmak üzere 3 edebî lehçeden ibaretken, geçen 70-80 yıllık süreçte emperyalist faaliyetlerle, bu sayı 40 civarında yazı diline çıkartılmış (bunlardan 20 kadarı yalnız SSCB'de yaratılmıştır); benzer siyasetle boy adlarından millet isimleri oluşturmak suretiyle yeni devletler, yeni bayraklar meydana getirilmiş; yaygın eğitim vasıtaları kullanılarak bu yapay kavramlar halkların zihinlerine kazınmak suretiyle bambaşka bir manzara yaratılmıştır. Yaratılan yeni kavramlar (Özbek, Kazak, Tatar, Kırgız; Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Tatarca vb.) çerçevesinde yaygın eğitim yoluyla bütün bir topluma verilen "ana dil" sevgisi ve darulusçuluk (mikromilliyetçilik) duygusu, her Türk elinin kendini ayrı millet, konuştukları lehçeleri de ayrı dil saymalarına ve bunları adeta kutsamalarına yol açmıştır.

Diğer yandan Türklüğün emperyalist güçlerin elinden kurtarabildikleri tek bağımsız devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nde de, dil alanında yapılan düzenlemelerin hepsinin doğru olduğu söylenemez. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde haklı bir gerekçeyle başlayan "dilde sadeleşme", Cumhuriyet'in ilk yıllarında değilse bile zamanla aşırılaşma sürüklenmiştir. Dilde sadeleşme sürecinin "dilde tasfiye" anlayışına dönüşmesi, tüm Türk halkları arasında yaygın kullanılan Arapça, Farsça kökenli kelimelere de musallat olmuş ve bunun sonucunda Türkiye Türkçesi diğer lehçelerden uzaklaşmıştır.

Elbette böyle bir ortamda, geçen yüzyılın başında Turan aydınlarında görülen ortak alfabe birliği ve ortak edebî dil ülküsü ve bunlara gösterilen muhabbet ve hüsnükabul bu dönemdeki aydınlardan beklenemezdi. Bu manzara değişikliğine rağmen yine de, özellikle Türkiye Türkologlarının ve siyasetçilerinin özverili çalışmaları; düzenlenen pek çok kurultay, sempozyum ve başka başka toplantılarla ortak alfabe ve ortak dil meselesi sürekli gündemde tutulmuştur. Böylece 1990'ların başındaki umutsuz manzara, Türk ellerinden de bazı siyasetçi ve akademisyenlerin katkılarıyla her geçen gün olumlu yönde ilerlemiş ve ilerlemektedir. Ancak yaklaşık 35 yıllık bu süreç göstermiştir ki, geçen yüzyılın başlarındaki "ortak edebî dil" konusu yerini, "ortak iletişim dili" meselesine terk

etmiştir. Bu yeni dönemde, Türkiye Türkçesinin Türk ellerinin ortak iletişim dili olması gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır (Bkz. Adullayev 1992, Barutçu 1993, Hazıyev 1996, Ercilasun 1997, Gökdağ 1997, Buran 1997, Yaman 2001, İbrahimov 2019, vs.).

Özetlersek, mevcut durumda tartışmaların dil alanında özellikle iki konuya; "ortak alfabe" ve "ortak iletişim dili" meselesine, odaklandığı görülmektedir. Aslında gerek ortak alfabe gerekse ortak iletişim dili konusunda dilcilerin yapabilecekleri fazlaca bir şey kalmamıştır. Zira ortak Latin alfabesinin nasıl olması gerektiği bir asır önce, dönemin aydınları tarafından karara bağlanmış bir konudur. Ortak iletişim dili konusunda da yapılacaklar aşağı yukarı bellidir: Türk lehçelerinden birinin seçilmesi ve bunun tüm Türk devletlerinin yaygın eğitim kurumlarında öğretilmesi. Her iki konuda da karar verecekler ve onu uygulamaya sokacaklar, bağımsız Türk devletlerini yöneten siyasilerdir. İçinde bulunduğumuz bu dönemde, genel Türk dilcilerinin bu iki konuyu takip etme ve gündemde tutma görevleri dışında, tartışmaya açmaları ve çözüm üretmeleri gereken hayati derecede öneme sahip başkaca sorunlar bulunduğu düşüncesindeyiz. Kanaatimizce, her gün Türk ellerini birbirinden uzaklaştıran terim sorunu bunlardan biridir ve yüzyıldan beridir tartışılan "ortak Latin alfabesi" meselesinden daha az önemde değildir. Zira ortak Latin alfabesine geçmek yazı birliği ve okuma kolaylığı sağlasa da, dil birliğini temin etmeyeceğinden, lehçelerin birbirinden uzaklaşmasına engel olamaz. Oysa terim birliğinin sağlanması; sanat, bilim ve sporun yüzlerce alanında binlerce, on binlerce ortak sözcük anlamına geleceğinden ilk planda Türk elleri ve lehçeleri arasında yakınlaşma sağlayacak, sonraki planda da dil birliğine kapı aralayacaktır.

Türk dili tarihi ve özelde terim meselesi, kültür değişimleri açısından değerlendirilecek olursa, terimlerin kaderinin milletin/toplumun kimlik algısıyla doğrudan ilişkili olduğu görülecektir. Ayrıntılı bir araştırmayı talep eden bu konu şimdilik kabaca şu evrelere ayrılabilir:

1. *Turan bilinci ve Türkçe terimler dönemi*: İslâm dini kabul edilmeden önce dildeki terimler, dilin kendi imkânları çerçevesinde gelişmiştir. Bu dönemde insanlar her ne kadar kendi içlerinde boy bilincine sahip olarak yaşasalar da, dışarıya karşı (Ör. Çinlilere, Araplara, vs.), ortak dil ve medeniyet duygusuyla hareket ediyorlardı. Dışarıya karşı gösterdikleri bu bilinci "Turan kimlik bilinci" olarak adlandırabiliriz. İslâm'ın ilk dönem eserlerinde, İslâm uygarlığı aracılığı ile giren terimlere Türkçe karşılıklar türetildiği dikkate alındığında, bu hareketin İslâm'ın kabulü sonrasında da bir müddet devam ettiği söylenebilir.

2. *Ümmet bilinci ve Arapça-Farsça terimler dönemi*: Türklerin İslâm'ı kabul etmeleri bir uygarlık değişimine yol

açmış, bu uygarlıkta bilim dilinin Arapça, sanat dilinin Farsça kabul edilmesi, Türkçe terim üretiminin yolunu tıkamış ve terimler söz konusu iki dil temelinde oluşmuştur. Şüphesiz, o dönemde Latincenin tüm Hristiyan uygarlığında bilim dili oluşu, Türklerin bilim dili olarak Arapçayı kabul etmelerinde etkili olmuştur. Arapçanın bilim dili olarak kullanıldığı yaklaşık bin yıllık bu süreçte Türkçe kenarda kalmış, dolayısıyla ondan sistemli şekilde terim üretilmemiştir.

3. *Osmanlı bilinci ve Osmanlıca terimler dönemi*: 1839'da Tanzimat'ın ilanı ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya (özelde Fransa'ya) kendisine örnek almasıyla, bilimde ve sanatta Osmanlıca'nın eksikliklerini gören aydınlar, Avrupa dillerinde ortak olan terimlere Arapça sözcük ve kurallar temelinde karşılıklar bulmak suretiyle terminoloji oluşumuna gitmişlerdir (Zülfikar 2011: 3,4). Bu girişimde, farklı dinî ve etnik yapılardan oluşan Osmanlı Devleti'ni ayakta tutabilmek için o dönemde aydınlar arasında ortaya çıkan ve yayılan "Osmanlıcılık" fikir akımının etkili olduğu muhakkaktır.

4. *Avrupalı bilinci ve Batılı terimler dönemi*: 19. yüzyılın başlarından itibaren bilimde, sanatta ve hayatın pek çok alanında Avrupa'nın etkisi altına giren Türk ellerinde (başta Osmanlı aydınları olmak üzere) kimi aydınlar, Batı kökenli terimlere Osmanlıca karşılık bulma anlayışına karşı çıkarak bunların aynen kullanılması fikrini ortaya atmışlardır. Örneğin Ali Suavi (1870-1933), Batı dillerinde ortak olan terimlerin herhangi bir dilin değil tüm dünyanın "ilim lisanı", "umum lisanı" olduğu gerekçesiyle (Zülfikar 2011: 4), aynı şekilde kullanılmasını gerektiğini dile getirmiştir. Bu tür düşüncelerin çoğunlukla kendini "Batılı/Avrupalı" olarak nitelendiren aydınlar ve bilim adamları arasında görüldüğü şüphesizdir. Tanzimat döneminde ortaya çıkan bu anlayış, Türklük ve dil bilincinin yüksek olduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında bir süre ortadan kayboldu da, 1980'li yıllardan sonra yeniden ortaya çıkmış; özellikle son dönemlerde devlet kurumlarının insanlar üzerindeki otoritesini büyük ölçüde yitirmesiyle iyice artmıştır. Çoğunlukla Batı'ya özentili, kimlik ve dil-kültür ilişkisi konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan pek çok araştırmacı, sanatçı, sporcu vb. insanımız bilinçsizce bu terimleri dilimize sokuşturmaktadır.

5. *Soyuz (birlik), SSCB'de ortak kimlik ifadesi ve Rusça terim dönemi*: Kafkaslar, İdil-Ural, Türkistan ve Sibirya Türklüğünün Çarlık rejimi altında ezildiği bir dönemde, Bolşevik devrimciler "halkların eşitliği", "dil, din ve kültürel özerklik" sloganlarıyla Türk ellerini yanlarına çekmişlerdir. Ancak iktidarı tamamen ele aldıktan sonra, sözlerinde durmayarak, o dönemde "Türk" ve "Türk dili" kavramları altında ortak kimlik oluşturma sürecinde bulunan Türk ellerini yer yer boy, yer yer coğrafya adlarından hareketle ayrı devletler haline getirmişler, bir

yandan da ayrı alfabeler ve farklı dil özelliklerini öne çıkaran gramerler esasında yazı dilleri oluşturmuşlardır. Aynı devletin içinde bulunsalar da, babaları nesline yaşatılan "Kızıl Kırğın" sebebiyle, dillerini ortak göremeyen bu nedenle sorunlarını ve çözüm yollarını birleştiremeyen Türk elleri, Rusça terimleri aynen alıp kullanmak durumunda kalmışlardır. Bu da, 1900'lerin başlarında 'ortak edebi dil' meselesi dairesinde yeni yeni filizlenmeye başlayan Türkçe terim konusunu unutturmıştır.

6. *Türkçülük bilinci ve Türkçe terimler dönemi*: 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren daha çok Kafkaslarda ve İdil-Ural coğrafyasında başlayan, sonrasında kısa bir sürede Türk ellerinin her tarafında aydınları peşinden sürükleyen Türkçülük akımı, dilde de keskin bir değişim sürecini başlatmış; terimcilikte Türkçenin ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Gaspıralı'nın geliştirdiği ve Türk dünyasında yayılmaya başlayan "ortak edebi dil" doğal olarak terim birliğinde de ortaklığı gündeme getirmekteydi. 1926 yılında yapılan 1. Türkoloji Kurultayı'nda terim konusuna bir oturumun ayrılmış olması ve burada terimlerin Türkçe ve hatta ortak olmasının tartışılması çok değerlidir. Sonraki dönemde özellikle SSCB döneminde meydana gelen siyasî gelişmeler, ne yazık ki bu sürecin sonunu getirmiştir.

7. *Darulusçuluk (mikromilliyetçilik) bilinci ve lehçesel terimler dönemi*: Türk ellerinin kaderinin Türk'ün erkinden çıkıp başka milletlerin hükmü altına girmesiyle, her coğrafyadaki (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, İran, Irak, SSCB, Çin) Türkçenin kaderi kendince çizilmiş; Türk terimciliği de bundan payına düşeni almıştı. Bu dönemde, yukarıda bahsedilen emperyalist faaliyetlerle icat edilen lehçeler ya içinde yer aldıkları devletteki resmî dilin terminolojisine maruz kalmış (ki genellikle böyledir) ya da kendi lehçelerinin söz varlığından hareketle (Ör. Kazak Türkçesi için Baytursınulı'nın yaptığı gibi. Bkz. Biray 2022: 98-99) belirli miktarda terim üretebilmişlerdir. Böylece farklı coğrafyalardaki Türk lehçeleri birbirinden daha da uzaklaşmış, her geçen gün ortak söz varlığı oranı, toplam söz varlığı içinde biraz daha azaldığından lehçe konuşurlarının birbirlerini anlama düzeyi gerilemiştir.

Bu sürecin dışındaymış gibi görünen Türkiye Cumhuriyeti'nde de esasen durum benzerdir. Siyaseten gerekli olan "Yurtta sulh, Cihanda sulh" ilkesi, dilcilik anlayışımızı da etkilemiş; Türklük bilincinin yüksek görüldüğü Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bile, bu fikir (Türklük bilinci) "Vatanımız Edirne'den Karsa kadar" anlayışı içinde, Türkiye cumhuriyeti sınırlarına hapsedilmiştir. Bu da, dilcilik çalışmaları (özelde terimcilik) sırasında, tüm Türk ellerinin terim ihtiyacının göz ardı edilmesine yol açmıştır.

90'ların başında, SSCB'nin dağılması ve bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasıyla, Türk elleri arasında "Türk Ata'nın balaları" bilinci gün gün yeniden yükselmeye başlamış; SSCB'den kendini kurtaran Türk elleri, dillerini de Rusçanın boyunduruğundan kurtarma mücadelesine girişmiştir. Fakat bu dönemde, SSCB döneminde yaratılan darulusçuluk ve lehçe fanatizminin etkisi, bu konularda eyleme geçmesi gereken dilcileri de rahat bırakmamıştır. Dolayısıyla, Türk elleri genel olarak dil konusunda olduğu gibi terim konusunda da sorunlarını ve çözüm yollarını birleştirememişlerdir. Sonuç olarak bu dönemde, Türk ellerinde terimlerin oluşturma yönü her ne kadar Türk diline evrilmişse de herkes kendi lehçesinin imkanlarıyla hareket ettiğinden lehçelerin birbirlerinden uzaklaşma süreci tüm hızıyla devam etmiş ve halen etmektedir.

Peki bu acımasız gerçeklik, yani terimler sebebiyle her geçen gün birbirimizden daha da uzaklaştığımız mevcut süreçte bizlere, yani Türk dilcilerine düşen görev nedir?: Bu stratejik sorunun cevabı, sanırım olguları değerlendirmede gizlidir:

Bağımsız Türk devletlerinin ve halklarının ortak bir alfabeğe geçme yolundaki 30 yıllık çabaları ve bu uğurda aldıkları mesafe bir olgudur. Yine, Türk Devletler Teşkilatı'nın kurulması, bu yapının altında Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Akademisi ve Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) gibi yapıların oluşturulması; bunlar dışında TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı), Yunus Emre Enstitüsü gibi teşkilatların kurulması birer olgudur. Başta Türkoloji toplantıları olmak üzere çeşitli bilim sahalarında, Türk ellerinden bilim adamlarıyla yapılan sıkı işbirlikleri, toplantılar ve projeler; bu faaliyetlerde ortak geleceğimize yönelik teklif ve değerlendirmeler de birer olgudur. Bu olgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde; Türk ellerinin Türklük kavramına sahip çıktıkları, dolayısıyla ortak bir gelecek arzusu ve ortak bir kimlik hayalleri olduğu verisine ulaşabiliriz.

Bütün bu beklentilere ortak bir dil olmadan ulaşamayacağımıza göre, genel Türk dilciliğini en stratejik alan olarak değerlendirebiliriz. Bu alanında yapılacak sorun tespitleri ve çözüm yolları, yalnız Türk Devletleri Teşkilatı içerisinde yer alan devletlerin değil, teşkilat dışında kalan Türk ellerinin de kaderini doğrudan etkileyecektir. Zira kimlik algısı yalnız insanlar için değil devletler ve halklar için de son derece hayattır ve dil algısı kimlik algısını belirleyen en önemli değerlerin başında gelir.

Peki, 1990'lı yıllardan beri; siyasette, ekonomide, eğitimde, turizmde, sporda ve hayatın başka başka alanlarında, bağımız Türk elleriyle bir taraftan yakın ilişkiler kurarken diğer yandan terimler sebebiyle birbirinden

uzaklaşma sorunu karşısında nasıl hareket etmeliyiz? Bu süreci tersine çevirmek mümkün müdür?

Türk dilinin terim üretme faaliyetleri ta Eski Uygur Türkçesi döneminde başlamıştır (Bkz. Arat 1942). Türk terimciliğinin bu eskiliğine rağmen, bu alandaki faaliyetlerin, sürekli ve belli bir düzen içinde yapıldığı asla söylenemez. Basit bir gözlem ve değerlendirmeye, bu çalışmaların en yoğun şekilde Cumhuriyet Türkiye'sinde yapıldığını (Bkz. Levend 1972) söyleyebiliriz. H. Zülfikar yaptığı bir çalışmada, Türkiye'de terim konusunda 1200'ü aşkın kitap ve makale yayımlandığını tespit etmişti (Zülfikar 2006). Bu yoğun çalışmaya rağmen Türkiye Türkçesinin bile, terim sorununu hallettiği, bütün alanlarda terim ölçünlemesini sağlandığı söylenemez. Ancak terim yapma yöntemleri konusunda Türkiye'de önemli bir birikime ulaşıldığı (Bkz. Zülfikar 2011) söylenebilir. Terim konusunda diğer cumhuriyetlerdeki durum daha iyi bir noktada değildir. 20 yüzyılın başlarında örneğin A. Baytursunlu gibi (Bkz. Şerubay 2014 258,259) kimi Turan aydınlarınca dile getirilen, ihtiyaç duyulduğunda kardeş lehçelerden terim alınması yönündeki görüş, yukarıda anlattığımız siyasi gelişmeler sebebiyle hayat bulmamıştır. SSCB döneminde, zorunlu olarak Rus dilinin terimlerini Rusça imlayla kullanmak durumunda kalan Türk elleri, 1990 sonrası, dillerini tehdit eden bu terimleri terk ederek yavaş yavaş kendi terimlerini oluşturma yoluna girmişler ve girmektedirler.

Özetle geçmişte yapılan ve halen yapılmakta olan terimcilik çalışmaları, hiçbir şekilde Türk lehçelerinin ortak terim sorununu çözebilecek mahiyette olmamıştır. Zira bu çalışmalar, belirli bir devlet gözetilerek, o devlette kullanılan yazı dili için ve o dilin leksik, morfolojik imkânları kullanılarak yapılmış ve halen de yapılmaktadır. Dolayısıyla, bunların her biri, iyi niyetli, ancak Türk lehçelerini birinden uzaklaştıran çalışmalar sıfatındadır. Bu çerçevenin dışında kalan, örneğin herhangi bir bilim dalında, Türk lehçelerinde kullanılan terimleri bir araya getiren, böylece o alanda çalışan araştırmacıların iletişim sorunlarını çözmeyi hedefleyen (Ör. Gürsoy-Naskali 1997) veya örneğin Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde olduğu gibi iki dilli olarak çeşitli anabilim dalları için hazırlanan çok sayıda terim sözlükleri, lehçeler arası iletişimi kolaylaştırırsa da burada ele alınan amaç ve çerçeveden uzaktır.

Diğer yandan, iki lehçenin terimlerini, her iki lehçede bulunan ortak sözcük dağarcığından hareketle aynılaştırmayı amaçlayan çalışmalar da (Ör. O. Sevgi'nin 2018'de Türkiye ve Azerbaycan ekoloji terimleri üzerine yaptığı çalışma gibi), yöntemsel ve amaç bakımından bizim burada ileri sürmek istediğimiz fikre çok daha yakın dursalar da, yalnız iki lehçenin terimlerini birleştirmek meseleyi kökünden halletmeyeceğinden, bu ve benzer çalışmalar da, sorunu kökten çözmeye potansiyeline sahip

değillerdir. Sorunun tek çözüm yolunun Türk ellerindeki terimleri aynılaştırmadan geçtiği açık olmakla birlikte, Türk ellerinin ve devlet yöneticilerinin birlikte hareket etmelerini, hepsinden önemlisi dile esaslı bir müdahaleyi gerektirecek bu çalışmanın nasıl yapılacağı, zor ve karmaşık bir konudur. Nitekim ortak bir terminoloji yaratma fikri yeni değildir. 1926 yılında yapılan Bakü Türkoloji Kurultayı'nda (BTK), bir oturumun yalnız bu konuya ayrıldığı görülmektedir (Bkz. BTK 2008). Oturumda sunulan 5 bildirinin en önemli vurgusu (Bildirilerin değerlendirmesi için bkz. Minsafina 2022: 110-114), terimlerin Türk dili malzemesinden hareketle üretilmesi, terminoloji geliştirme imkânı olmayan küçük Türk ellerinin kendi lehçelerine yakın, nüfusça kalabalık Türk halklarının terminolojisini kullanmaları, tüm dünya dillerinde var olan terimlerin aynen kabul edilmesi, terim üretimini gerçekleştirecek ve denetleyecek bir enstitünün kurulması gibi fikirler dile getirmişlerdir. Bu kurultaydan kısa bir süre sonra, SSCB'nin uyguladığı kapalı toplum ve Türk diline yönelik "böl, parçala" siyaseti, bu konuların bir daha gündeme gelmesine engel olmuştur. 1990'lerden, ama özellikle 21. yüzyıldan itibaren ortak bir terminoloji yaratmanın imkânları yeniden tartışılmaya başlamıştır. Bilişim alanındaki terimleri kısmen de olsa ortaklaştırmayı amaçlayan (Ağaç 2013); Türk ellerinin terim birliğini sağlamak için uluslararası terimleri toplayan (İsabalayeva 2016); ortak Türkçe terimlerin ölçünlenmesini konu edinen (Aytbayulı 2017) vb. çalışmaların yanında, "Çağdaş Türk Dillerinde Ortak Terminoloji Geliştirme İmkân ve Yöntemleri"ni konu edinen doktora tezi gibi kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bu ve benzer çalışmalar Türk ellerinin ortak bir terminoloji talep ettiklerinin işareti olup kimlik algısı ve terim ilişkisi konusunda, 8. Evreye girdiğimizin işaretidir.

Türk Devletler Teşkilatı'nı kurarak ortak bir kimlik altında buluşmayı kabul etmiş Türk ellerinin bugün değilse bile gelecekte, dil birliğine ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Zira bugün bile, bağımsız devletleri olan bazı Türk ellerinde, Rusça ve İngilizce öğrenmeye olan talep, kendi lehçelerine gösterdiklerinden çok daha fazladır. Bu konuda geçtiğimiz Eylül ayında, Bışkek'te yapılan bir toplantıda, sohbet sırasında değerlendirmede bulunan Kırgızistan'ın önemli dilcilerinden Burul Sağınbayeva'nın şu ifadeleri son derece çarpıcıdır: Ona göre, "Kırgızcanın şu an içinde bulunduğu durum SSCB döneminden daha kötüdür. Zira o dönemde kırsaldaki okullar tamamen Kırgızca eğitim yapıyordu. Şimdilerdeyse, Rusya'ya gurbetçi işçi olarak giden aileler, köyde kalan çocuklarının Rusça öğrenmesini istediğinden Rusça eğitim veren okullar talep etmekte ve her geçen gün kırsalda, Rusça eğitim veren okulların sayısı artmaktadır." Bu durumun görünen sebebi "ekonomik kaygılar" (yani ailelerin çocuklarının daha iyi bir hayat sürmeleri isteği) olsa da, bize göre asıl gizli sebep, bu yazı dillerinin çok küçük

topluluklar tarafından konuşulmasıdır. Açık ifadeyle, aileler 5-10 milyon kişinin konuşup yazdığı bir dili öğrenmenin çocuklarına iyi, müreffeh bir hayat vermeyeceği inancındadırlar. Dille birlikte kimliği de yok eden bu gidişatin, özellikle nüfusu az olan Türk elleri arasında, ortak bir Türk diline geçiş ihtiyacını körükleyeceği kanaatini taşımaktayız. Böylesi muhtemel bir durumda, 250-300 milyon nüfusun konuştuğu bir dili öğrenmek, her açıdan 5-10 milyon insanın konuştuğu bir dili öğrenmekten daha cazip olacağından sözü geçen olumsuz süreç kendiliğinden son bulacaktır. Bu konunun yakın bir gelecekte daha iyi anlaşılacağı ve bu durumun SSCB rejiminin özenle ekip büyüttüğü darulusçuluk ve lehçe fanatizmi duygularını yok edeceği fikrindeyiz. Bu düşüncelerle, kendi önerimize geçmeden önce, terim farklılığından kaynaklanan sorunun çözümüne yönelik akla gelebilecek ihtimalleri sırayla değerlendirmekte fayda görüyoruz:

1. *Türkiye Türkçesinde kullanılan terimlerin diğer Türk ellerince kabul edilmesi*: Türkiye Türkçesinin terim alanındaki tecrübe ve yeterliliği, diğer lehçelere göre çok daha iyi olmakla birlikte kanaatimizce bu ihtimalin gerçekleşmesi çok mümkün değildir. Nitekim, 30 yılı aşkın bir süredir bağımsızlığını kazanan ülkelerde bu yönde bir eğilim görülmemiştir. Dünyada ve bölgede yaşanan siyasi olaylar, Türk elleri arasındaki darulusçuluk duygusu ve buna bağlı gelişen lehçe fanatizmi buna izin vermemiştir ve sanırız bundan sonra da vermeyecektir.

2. *Uluslararası terimlerin, örneğin Avrupa ve ABD'de kullanılan Latince kökenli terimlerin tüm Türk ellerince kabul edilip kullanılması*: Bu yöntemle, bahsi geçen sorun çözülebilir ve bu terimler vasıtasıyla lehçeleri birbirine yaklaştırmak mümkün olabilir. Ancak dilin mekanik bir anlaşma vasıtası olmaması, bu seçeneğin en büyük çıkmazıdır. Zira, dilin söz varlığının yaklaşık % 70-80'ini oluşturan ve bir kısmı gündelik dile de girmiş olan terimlerin hepsinin Latince olması, bu defa da dilin varlığını ve kimlik meselelerini sorgulanır hale getirecektir ki, ortaya çıkacak sonuç kimseyi memnun etmeyecektir.

3. *Türk ellerinden dilbilimcilerin bir araya gelerek tüm alanlarla ilgili terim oluşturmaları*: Bu seçenek, hem kuramsal hem de uygulama açısından mümkündür, ancak bunun hangi yöntemle yapılacağı çok önemlidir. Zira farklı Türk ellerini temsilen bir araya gelen dilbilimciler, çok muhtemeldir ki, terimlerin ölçünlenmesi (standardizasyonu) sürecinde, terim fanatizmi, darulusçuluk vb. duygular devreye gireceğinden başka bir lehçenin söz varlığı ve morfolojisini hissettiren terimi kabul etmek istemeyecek ve kendi lehçesindeki terimin ortak terim olarak ölçünlenmesini talep edeceklerdir. Terim üretmek üzere bir araya gelen âlimler söz konusu olumsuz duygulara yenilmeyip ortak terimler üzerinde mutabık

kalsalar bile; bu terimleri ülkelerinin diğer âlimlerine ve vatandaşlarına kabul ettirebilmeleri kolay olmayacaktır.

Değerlendirilen bu ihtimaller ile sorun çözülemeyeceğine göre ne yapılmalıdır? Bu noktada bizim önerimiz şudur: **Ortak miras temelinde terim birliğine geçiş**. Bu evre umuyoruz ki, kültür değişmeleri ve terim meselesinde sonuncu (8.) evre olup “makromilliyetçilik” (buna “keng-ulusçuluk” diyebiliriz) ve “Türk birliği” anlayışıyla şekillenecektir.

“Miras” sözü çoğu kez, “bir malın paylaşımı” ve “kardeşler arası anlaşmazlık” kavramlarını beraberinde çağrıştırırsa da; atadan kalan mal, esasen her zaman evlatlar arasında rekabete ve miras kavgasına yol açmaz. O, bazı durumlarda birleştirici de olabilir. Örneğin çeşitli sebeplerle birbirleriyle kavgalı, hatta düşman kardeşler, herhangi bir mekânda buluşmayı kabul etmeseler de; baba ocağında buluşma söz konusu olduğunda uzlaşma sağlanabilir. Zira, baba ocağı kişinin geçmişi, anne-baba ve kardeşlerle yaşanan çocukluk ve gençlik anılarıdır, güvendir, bir ve beraber olmaktır. Baba ocağının kutsanmasının nedeni budur. Herkes o ocakta kendine ait bir şey bulur ve kendini oraya ait hisseder. Türk elleri özelinde değerlendirildiğinde, “baba ocağı” benzetmesinin Türk dilinin ilk metinleri için de geçerli olduğu kanaatindeyiz. Şöyle ki:

Türk ellerini yakından tanıyanların iyi bileceği üzere, Orhun-Yenisey yazıtları, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ve Harezim Türkçesi metinleri, tüm Türk ellerinin sahiplendiği, kendi dillerinin ilk örnekleri olarak gördükleri dil malzemesidir. Dilcilikte “Eski Türkçe Dönemi” diye adlandırdığımız bu dönemden sonra, diğer bir ifadeyle 13. yüzyıldan sonra ortaya çıkan Çağatay Lehçesi, Memluk Kıpçakçası, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca, gibi tarihi lehçelerin metinleri ve yazarları için aynı duygu söz konusu değildir. Bu sonuncuları sahiplenme kısmî ve bölgeseldir. Örneğin Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi metinleri, yalnız Türkiye Türkleri ile Osmanlı devletinden kopan ülkelerde, azınlık statüsünde yaşayan Türklerce sahiplenilirken Çağatay metinleri Özbekler ve kısmen Uygurlarca sahiplenilmektedir. Türkiye Türklerinin tarihi lehçelerin tamamını sahiplenme duygu ve düşüncesi ise sadece bir istisna olarak değerlendirilmelidir.

Çağdaş Türk lehçeleri mensuplarının bu ilk gruptaki metinleri sahiplenme duyguları o kadar güçlüdür ki, örneğin Balasagunlu Yusuf’un adı Kırgızistan’da Cusup olmuştur ve lise, hatta üniversite çağındaki bir gence onun adının Yusuf olduğunu ve esasen Kırgız boyundan gelmediğini anlatamazsınız. Söz konusu döneme ilişkin diğer tarihi kişiliklere duyulan hissiyat ve başka Türk ellerindeki durum da aşağı yukarı böyledir ve bu bakış açısı, asla yanlış değildir.

İşte bu duygu Türk ellerinin terim sorununu çözmeye anahtar rol oynayabilir. Zira tüm Türk ellerinin kendine ait hissettiği Eski Türkçe dönemi metinlerinde, 140 civarında yapım eki (Ekler için bkz. Clauson 2007) ve 10.000 civarında sözcük vardır. Yalnız Divanü Lûgati’t-Türk’te (DLT), 7.500 civarında sözcük vardır ki, bu sözcükler Türkçenin temel söz varlığıdır. Pek çoğu hâlen günümüz Türk lehçelerinde kullanılmaktadır ve bugün lehçeler arasındaki ortaklığı teşkil eden dil malzemesinin çoğunluğu bunlardır. 250 civarında tek heceli, bir o kadar iki heceli eylem, yüzlerce isimle, on binlerce terim üretme potansiyeline sahiptir. Buradaki malzemeden üretilen terimler ne yalnız Kırgızların, ne Özbeklerin, ne Tatarların, ne Türkiye Türklerinin, ne de başka herhangi bir Türk elinin olacaktır. Üretilen terimler, bütün Türk ellerinin ortak malı olduğundan lehçeler arası rekabet, lehçe fanatizmi ve darulusçuluk gibi psikolinguistik duvarlar terimlerin halk tarafından kabulüne engel olamayacaktır.

Esasen bu yöntem, 25 Arap ülkesinin Kuran Arapçasına dayalı ortak bir edebi dil kullanmalarına; yine Latince kaynaklı Avrupa dillerinin Latince ve Eski Yunanca temelinde bir terminoloji oluşturmalarına benzemektedir.

Tarihi Türkçe metinlerden ya da çağdaş lehçelerden sözcük aktarmak suretiyle dile kelime kazandırma yolu, Türkiye’deki terimcilik çalışmalarında kullanılan bir yöntem olsa da (Zülfikar 2011: 178-182), Eski Türkçenin imkânlarından faydalanma işi, Cumhuriyetin ilk dönemleri de dahil olmak üzere, hiçbir dönemde sistemli yapılmamıştır. Zira bu dönemdeki temel kaygı, tüm Türk elleri, yani genel Türk dili için bir terminoloji oluşturmak değil, Türkiye Türkçesini Arapçanın ve Farsçanın boyunduruğundan kurtarmaktır. Dolayısıyla bizim burada önerdiğimiz amaç, çerçeve ve yöntem, o dönemde yapılanlardan çok farklıdır.

Bazı kişiler, “Eski Türkçe söz varlığından hareketle yapılacak terimlerin bir kısmı herkesçe anlaşılacaktır.” ya da “Bu terimler kavramı tam olarak ifade etmekten uzaktır.” benzeri itirazlarla konuya yaklaşabilirler. Nitekim bu itirazlar Türkiye Türkçesi için yapılan terimcilik çalışmalarında da bolca dillendirilmiştir. Örneğin Türkiye Türkçesi dilbilgisi alanında her bir durum eki için 15 civarında terim kullanılmaktadır. Her yeni terim üreten araştırmacının itiraz noktası, önceki terimlerin kavramı tam olarak ifade etmediğidir. Oysa bir asır önce Z. Gökalp’ın dediği gibi “*Kelimeler delâlet ettikleri manaların tarifleri değil işaretleridir. Binaenaleyh, kelimelerin hangi cezirlerden geldiğini, nasıl ıstikak ettiğini bilmeğe de lüzum yoktur. Bu gibi şeyleri bilmek, yalnız lisancular (filolog) ve lisanîyatçılar (lenguist) için lâzımdır.*” (Gökalp, 1976: 114). Gökalp’ın bu sözü, terimler özelinde düşünüldüğünde, çok daha anlamlı ve doğrudur. Zira, hiçbir terim, ifade ettiği kavramı bütün

yönleriyle ifade etmez, edemez. Zaten öyle olsaydı terim olmaz, tanım olurdu. Terim sadece tanım işaret eden bir sözcüktür. Onun için terimler sözlüğü vardır. Onun için her bilim sahasında, o bilim sahasına yeni adım atanlara yönelik terminoloji dersi okutulur. Bu basit gerçeği bir türlü kavrayamadığımız için aynı kavramı ifade etmek için sürekli yeni yeni terimler üretip dururuz ve sonuçta kendimizi terim kargaşası içinde buluruz. Dolayısıyla terimin leksik anlamının çok fazla bir önemi yoktur. Esasen kavramı hissettirmesi yeterlidir. Nitekim yabancı dildeki bir terimin kökünü, yapısını bilmediğimiz halde, tanımı sayesinde yerli yerinde kullanabilmekteyiz. Bu nedenle Eski Türkçede var olan bir leksik birimden türetilen terimin leksik anlamının az veya hiç bilinmemesi sorun edilmemelidir. Zaten bu gibi örnekler de az olacaktır, zira yukarıda ifade edildiği gibi DLT’teki söz varlığının ve bu dönemde kullanılan eklerin pek çoğu, Türk lehçelerinde bugün de canlı biçimde işletilmektedir.

Peki, ortak mirasa dayalı terim üretimi için nasıl bir yol izlenmelidir? Kanaatimizce bu noktada; ülkelerin ve işi gerçekleştirecek araştırmacıların organizasyonu, üretilen terimlerin hızlı ve eş zamanlı olarak ilgili ülkelerin dillerine sokulabilmesi için kurumsallaşmak şarttır. Türk Elleri Terimcilik Merkezi veya buna benzer bir isim altında yapılandırılacak bu kurumun terim konusunda tek yetkili olması da bir o kadar önemlidir. Zira aynı konuda birden fazla kurumun çalışması, yetki kargaşasına ve bir takım gereksiz duyguların ortaya çıkmasına (kıskançlık, ego, lehçe fanatizmi vb.) sebep olacağından ilgili ülkelerde terim faaliyetlerine son verilmesi gerekmektedir. Kurulacak Terim Merkezi için önerimiz şudur:

1. *Siyasi Destek ve Koruma:* Bağımsız Türk devletlerinin cumhurbaşkanlarına, Türk lehçeleri arasında yakınlaşmada, ortak mirasa dayalı terim üretiminin önemini anlatılması. Onların desteğiyle, her ülkenin eğitim bakanlıkları üzerinde etki ve yetkiye sahip bir Terimcilik Merkezi’nin kurulması. Ülkeler içinde terimcilik faaliyetleri gösteren kurumlar varsa bu kurumların yetkilerinin yeni kurulacak merkeze devredilmesi.

Bu merkez, Türk Devletler Teşkilatı veya onun alt kurumlarından biri içinde oluşturulabilir. Üretilen terimlerin sahipsiz kalmaması, sistemli bir biçimde kullanıma sokulabilmesi için siyasilere himayesi son derece önemlidir.

2. *Terim Çalışmaları Merkezi’nin altında kurulların oluşturulması:*

2.1. *Alt Kurul oluşturma ve görevleri:* Yabancı dil altyapısı sağlam (farklı bilim dallarına mensup olabilir), ortak bir iletişim diline sahip iyi bilgisayar kullanabilen gençlerden oluşacak bir Alt Kurul’un oluşturulması. Bu

kurulun görevi tek tek, bütün alanlarla ilgili terimlerin listesini (Latinceleriyle birlikte) ve Lehçelerde bunlar için hangi karşılıkların kullanıldığını tespit etmek. Ayrıca farklı alanlarda kullanılan ortak Latince terimlerin (ör. “morfoloji” teriminin, dilbilim, botanik, tıp vd. alanlarda kullanılması gibi) tespiti, yine farklı alanların terim kuruluşlarında sık kullanılan Latince öneklerin (prefix) ve soneklerin (suffix) listesinin oluşturulması; bunlar için Çağdaş Türk lehçelerinde nelerin kullanıldığını tespiti de bu kurulun görevi olmalıdır.

2.2. *Üst Kurul oluşturma ve görevleri:* Türk devletlerini temsilen dilcilerden (mümkünse etimolojiyle ilgilenen, eski Türkçe metinlerin sözcüklüğüne ve eklerine hakim) bir Üst Kurul’un oluşturulması. Bu kurul öncelikle ortak terim üretme ve ölçünleme ilkelerini belirleyecektir. Daha sonra, birden çok alanda terim olarak ya da terim yapısında önek ve sonek olarak görev alan yapılar nasıl karşılıklar bulunacağını belirleyecektir. Örneğin Lat. “scientia” (İng. science, Rus. nauk) sözcüğü için lehçelerimizde kullanılan “bilim” sözcüğü kullanılabilir. Yine, Lat. “nomen” (İng. name, Rus. imya) sözcüğü karşılığında “ad” sözcüğü kullanılabilir ve ortak mirasa uygun bu sözcüklerle bir dilbilim sahası olan Lat. *onomastics* (İng. onomastics, Rus. onomastika) için, Türkiye’de artık yaygınlaşmış olan, “adbilim” terimi seçilebilir. Yine, ‘öncesi’ anlamına gelen “pre”, ‘proto’ öneki pek çok yabancı terimde kurucu öge olarak kullanılmaktadır (presuffix ‘önek’, prescool ‘okulöncesi’, preorder ‘ön sipariş’, prepare ‘önhazırlık’, prototürk ‘ön Türk’, protohistory ‘tarih öncesi’, vb.). Görüldüğü gibi Türkiye Türkleri “pre” ve “proto” önekleri için ortak mirasımız DLT’te “öng” biçiminde geçen sözcüğü kullanmışlardır; ancak kimi zaman kelimenin önünde kimi zaman arkasında kullanmışlardır. İşte böyle durumlarda kurul, ortak mirasta olan “öñ” sözcüğünü kabul edecek ancak bu önekin terim kuruluşu sırasında başta mı, sonda mı kullanılacağını ilkesini kendi aralarında belirleyecektir. Yine, yüzlerce Latince terimde son ek olarak karşımıza çıkan “izm” yapısı birçok Türk lehçesinde “cılık” (-cilik, -culuk, -cülük; -çılık, -çilik, -çuluk, -çülük) ekiyle karşlanır ki, bu ek ortak mirasta bulunmaktadır.

Daha sonra bu ilkeler çerçevesinde tek tek bütün bilim, sanat ve spor dallarının terimleri ele alınarak terim üretimi / ölçünleme gerçekleştirilmelidir. İhtiyaç duyulması halinde, terimleri üzerinde çalışılan alanın önde gelen uzmanlarından, geçici kurul üyesi olarak yararlanılmalıdır.

3. *Ata mirasa uygun mevcut terimlerin aynen kabul edilmesi:* Üst kurul terim üretim / ölçünleme çalışmaları sırasında, lehçelerin herhangi birisinde ortak mirasa uygun terim tespit ettiği zaman onu derhal seçmelidir. Ortak ata mirasına uygun birden fazla terim çıkması durumunda, terimlerin hangisinin daha geniş kitleler tarafından

kullanıldığı, hangisinin kısa ve kullanışlı olduğu vb. ilkeler gözetilerek en uygunu seçilmelidir².

4. *Terimlerin imlası*: Üst Kurul çalışmaları sırasında, terimlerin imlasını da titiz bir şekilde ortaklaştırmalıdır. Bu noktada terimlerin imlasının lehçelerin fonetiğine değil, Eski Türkçenin fonetiğine uygun olarak hazırlanmasına özen gösterilmelidir. Bu aşamada, terimlerin Latince karşılıklarının orijinal yazımları ve bunların Türkçe imlada ne şekilde yazılmaları gerektiği de belirlenmelidir. Zira bilimsel yazımda, terimlerin eğitim ve bilim kurumlarında öğretilmesi aşamalarında, uluslararası terimlerin imlası da oldukça önemli bir konudur.

5. *Terimlerin uygulamaya sokulması*: Üst Kurul'un üzerinde uzlaştığı terimler listesinin ülkelere, ülkelerdeki ilgili bakanlıklara, ilgili kurum ve kuruluşlara, üniversitelerdeki bölümlere, kurulda temsilcileri bulunan ülkenin Milli Eğitim Bakanları'nın talimatlarıyla gönderilmesi ve kullanıma sokulması. Bu aşamada ilgili ülkelerin bakanlık düzeyinde işe dahil olmaları, şüphesiz işin başarısını arttıracaktır.

6. *Terimlerin ilgili bölümlerde ders olarak okutulması*: Bağımsız Türk cumhuriyetlerinde, ilgili bakanlıkların talimatıyla tüm anabilim dallarında, bölümlerde, ders olarak (örneğin Dilbilim Terimleri Dersi vb.) adı altında okutulması son derece önemlidir. Bu durum, çok kısa sürede terimlerin kullanıma girmesini temin edecek, böylece terimden kaynaklanan anlaşma sorunları derhal giderilecektir.

7. *Terimlerin kullanımının denetlenmesi*: Oluşturulan terimlerin tüm lehçelerde kullanıma girmesi ve insanların bunlara alıştırılması önemli olduğundan, denetim de son derece önemli bir konudur. Bu, Türk ellerinde çıkan bilimsel dergilerin, yayınevlerinin editörleri; yine tüm dergileri bir araya getiren ve onları denetleyen kurumlar aracılığıyla (örneğin Türkiye'de DergiPark gibi) yapılabilir. Üretilen terimlerin yaygınlaşmasında, yazımları bilgisayar ortamlarında gerçekleştirilen ve genel ağ aracılığı ile geniş kitlelere ulaştırılan sözlükler ve tercüme programları kullanılabilir. Bu tür programların Türk lehçeleriyle karşılıklı yapılması terimlerin çok daha hızlı bir şekilde kalıplaşmasına ve kabulüne katkı sağlayacaktır.

8. *Terimlerin anonimleşmesi*: Yayımlanan terim kitapçıklarının kişilerin adıyla değil, kurumun adıyla yayımlanması önemlidir. Bu, çalışmalarda yer alan ya da almayan araştırmacılar arasında çıkabilecek "ben" duygusunun önüne geçme açısından gereklidir.

9. *Terimcilik faaliyetlerinin sürekli hale gelmesi*: Gözden kaçan ya da sonraki dönemlerde çıkacak terimlere karşılık bulmak amacıyla, Terim Merkezi'nin çalışmalarını aralıksız devam ettirmesi gerekir.

Burada bir not olarak şunu da ifade etmek yerinde olacaktır: İlk maddede geçen siyasi himaye, işin çabuk bitirilebilmesi ve sonuçlarının hızlı alınabilmesi için son derece önemli olmakla beraber, çeşitli sebeplerle bu başarılamasa bile, mevcut kurumlar üzerinden bu proje hayata geçirilebilir ve siyasi şartlar elverdiği ölçüde üretilen terimler toplu ya da kısmî olarak söz konusu ülkelere uygulamaya sokulabilir.

Sonuç

Türk dili tarihi boyunca, dönem dönem terimcilik konusunda bazı çalışmalar yapılmışsa da bunların hiçbiri, Türk dilinin geneli gözetilerek gerçekleştirilmemiştir. 19. yy'ın sonları ve 20. yy'ın başlarında, genel Türk dili ve ortak kimlik konusunda çalışan Turan aydınları da "ortak Latin alfabesi" ve "ortak edebî dil" konularını tartışmaktan "ortak terim" meselesini ele almaya yeterince fırsat bulamamışlardır. Şüphesiz bunun en önemli sebebi, uzun asırlar boyu Türk ellerinin maruz kaldığı emperyalist saldırılardır. Bu saldırılar sebebiyle Türk elleri özgür bir biçimde kendi dil meselelerini konuşup çözüme kavuşturamamışlardır.

SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan Türk cumhuriyetleri, yaklaşık 35 yıldır hayatın her alanında yakın işbirliği yürütmelerine karşın, her lehçede terimlere farklı karşılıklar bulunması sebebiyle, Türk lehçeleri birbirinden sürekli olarak uzaklaşmış ve uzaklaşmaktadır. Bu sebeple genel Türk dilinin belki de en can yakıcı sorunu, terim meselesidir. Bu sorunun çaresi, lehçeleri birbirinden uzaklaştıran terimler yerine birleştiren terimlere geçmektir. Ancak, bu o kadar kolay değildir. Emperyalist ülkelerin hâkimiyetleri altında kalarak "böl ve yönet" siyasetine maruz kalan, bunun sonucu dilleri ve milli kimlikleri parçalanmış Türk elleri, yaygın eğitim vasıtalarıyla bir asır maruz kaldıkları darulusçuluk ve lehçe fanatizmi siyasetinin etkisinden halen tam olarak çıkabilmiş değillerdir. Böyle bir ortamda söz gelimi Türkiye Türkçesinin terimlerinin ortak yapılması kabul görmeyecektir. Yine yaygın kullanılan ortak sözcüklerden terim yapılması da soruna çare olmayacaktır, çünkü fonetik özelliğine bakılarak terimler belli bir lehçeyle ilişkilendirilecek ve terim o lehçeye ait görüleceğinden diğerleri tarafından benimsenmeyecektir.

olacağını ve bunun ortak terim yaratmada bir altlık teşkil edeceği öngörülebilir.

² Her ne kadar yalnız Türkiye Türkçesinin ihtiyaçları dikkate alınarak yapılmışsa da, Türkçe söz varlığı dikkate alınarak yürütüldüğü için, TDK tarafından üretilen binlerce terimin ortak miras ölçülerine uygun

Genel Türk dilinin bu en büyük sorunun çaresi, bize göre Eski Türkçe dönemi eserlerindeki dil malzemesinde gizlidir. Zira, SSCB rejiminin başlattığı “milli kimlik” inşasını devam ettirme yarışındaki Türk elleri, Türkiye’deki anlayıştan farklı olarak genel Türk dilini yekvücut görememektedirler. Bu bakış açısına göre; Yunus Emre “Türklerin”, Ali Şir Nevai “Özbeklerin”, Abay “Kazakların” vb. şairleridir. Oysa, aynı Türk elleri, Eski Türkçe diye adlandırdığımız 8-13. yüzyıllardaki Türkçe eserleri kendi dillerinin ilk evresi olarak düşünmektedirler. Dolayısıyla Eski Türkçe dönemi eserlerindeki dil malzemesi, bugünkü Türk ellerinin tümünün sahiplendiği, ata mirası konumundadır. Makalede, “Ata”, “ata ruhu”, “ata mirası” gibi kavramlara son derece önem veren Türk ellerindeki bu düşüncenin ortak terim sorununu çözmede anahtar role sahip olabileceği değerlendirilmiştir. Adı geçen döneme ait metinlerdeki dil malzemesinden hareketle oluşturulacak terimler, Türk ellerinin hepsinde “benim terimim” duygusunu oluşturacağından, belirlenen terimin kalıplaşmasını ve yaygınlaşmasını kolaylaştıracaktır.

Türk Devlet Teşkilatı’nın bünyesinde kurulacak *Türk Elleri Terimcilik Merkezi*, ortak miras temelinde binlerce terimi oluşturabilir ve üretilen terimlerin eş zamanlı olarak üye ülkelerde kullanıma sokulmasına öncülük edebilir. Terimler, yaygın eğitim kurumları, bilimsel dergiler, elektronik sözlükler, tercüme programları aracılığı ile çok hızlı bir şekilde halka öğretilir. Bu yöntemle genel Türk diline girecek binlerce, on binlerce sözcük Türk ellerinin birbirini anlama oranını kısa bir sürede, günümüzle karşılaştırılmaz düzeylere çıkaracaktır.

Türk Devlet Teşkilatı’nı kurmakla, Türklük kimliğine sahip çıktığını gösteren Türk elleri, ortak kimlik inşasını bir an önce gerçekleştirebilmek için Türk Elleri Terimcilik Merkezi’ni de hayta geçirmek durumundadır.

Kaynakça

- Abdullayev, A. Z., 1992. Genel Türk Yazı (Edebî) dili hakkında. *Uluslar Arası Türk dili Kongresi Bildirileri*, Ankara.
- Ağaç, F., 2013. Türk Dünyası, bilişim alanında ortak terimler kullanmalı. *Bilişim*, 159: 112-129.
- Arat, R. R., 1942. Uygurlarda ıstıhlara dair. *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII (1): 56-81.
- Aytbayulı, Ö., 2017. Ortak Turki Terminolojyasın Kalıptastıru - Bugıngı Kun Talabı. <https://www.termincom.kz/articles/?id=34>, Erişim: 28.11.2023.

- Barutçu, S., 1993. Türk lehçeleri arasındaki müşterek bir yazı dili teşekkülü için neler yapılabilir? *VI. Millî Eğitim Sempozyumu*, Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara.
- Biray, N., 2022. *Abmet Baytursınuhı Hakkındaki Yazılar ve Makaleler*. Bengü Yayınları, Ankara.
- Buran, A., 1997. Türk Dünyası için önce Türkçe asrı gerekir. *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:15: 212-216.
- Clauson, S. G., 2007. Türkçe sekizinci yüzyıldan önce kullanılan ekler. Çeviren; Uluhan Özalan, *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1 (1): 185-196.
- Ercilasun, A. B., 1997. *Türk Dünyasının Dil Birliği Meselesi, Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*. Akçağ Yay., (ilaveli ikinci baskı), Ankara.
- Gaspiralı, İ., 2017. *Seçilmiş Eserleri: 3 Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları*. Yayına Hazırlayan; Yavuz Akpınar, 3. Baskı, Ötügen Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z., 1976. *Türkçülüğün Esasları*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Gökdağ, B. A., 1997. Türk Dünyasında iletişim dili. *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 15: 216-221.
- Gürsoy-Naskali, E., 1997. *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kelavuzu*. TDK Yayın Nu: 667, 190 sayfa, Ankara.
- Hacıyev, T., 1996. Ortak Türkçe deyilen edebiyat dil mövzusunda. *III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildiriler Kitabı*, TDK Yayını, ss.503-509, Ankara.
- İbrahimov, E., 2019. Türk Dünyasında ortak dil sorunu. *Türkologia*, 6(98): 39-47.
- İnayet, A., 2015. 1930’lu yıllardaki Doğu Türkistan basını-yayın dilinde Türkiye Türkçesi etkileri. *X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- İsabalayeva, İ., 2016. Türk dillerinin vahid terminolojyası ucun 6 mine qeder beynelmilel termin toplanılıb. <https://az.trend.az/azerbaijan/society/2501308.html>, Erişim: 28.11.2023.
- Levend, A. S., 1972. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. TDK Yayın Nu: 182, 498 sayfa, Ankara.
- Minsafina, A., 2020. Çağdaş Türk Dillerinde Ortak Terminoloji Geliştirme İmkân ve Yöntemleri. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Hayati Develi, İstanbul.

Sevgi, O., 2018. Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde ekoloji terimlerinin kullanımı ve etkileşim imkânı. *Avrasya Terim Dergisi*, 6 (2): 35-45.

Şerubay, K., 2014. *Kazak Terminologiyası –Zertewler Okuluk, Sözdik, Bibliografiya*. Almatı: Sardar Baspa Üyi.

Yaman, E., 2001. Tarihi seyirden hareketle Türk Dünyasında ortak iletişim dili. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12: 453-473.

Zülfikar, H., 2006. *Terim Sözlükleri ve Çalışmaları ile İlgili Bibliyografiya*. TDK Yayın Nu: 866, 132 sayfa, Ankara.

Zülfikar, H., 2011. *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. 2. Baskı, TDK Yayın Nu: 569, 213 sayfa, Ankara.

1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, Tutanaklar (26 Şubat-6 Mart). Rusçadan Çeviren; Kamil Veli Nerimanoglu, Aktaran Mustafa Öner, 2008, TDK Yayın Nu: 936, 530 sayfa, Ankara.